

ARANTZAZUKO BALADA ETA
KANTA ZAHARRAK¹
Ignazio Omaetxebarriaren
artxiboko corpus berria

Paulo Agirrebaltzategi

---

¹ 'Balada' edo 'erromantzea' hitzak baino adiera zabalagoa du seguruenik 'kanta zaharrak'; eta azken hau erabili izan dute euskaraz, agian zehaztasun handirik gabe, Arantzazuko antzinako kanta herritar anonimoen bilduma izendatzeko, non erromantze edo baladaz gain koplak eta antzeko kantak ere bai baitaude bilduta –bertako bertso-paperak kontuan hartu gabe ere–. Horregatik, eta jabeturik zehazki baladez (edo erromantzeez) bakarrik ez garela ari hemen –nahiz eta gehienbat horietaz ari–, bi hitzak erabiliko ditugu artikulu honetan: 'Baladak' eta 'Kanta zaharrak'.

LABURPENA

Gaztetatik eta bizitza osoan –bestelako beharrek betarik eman zioten neurrian– saiatu izan zen I. Omaetxebarria (1909-1995) Arantzazuko Baladak eta Kanta zaharrak biltzen eta aztertzen. Asmotan zuen horien azterketa zabal orokorra burutzerik izan ez bazuen ere, horien sailkapenerako eta ulerpen historiko-literarioarako hainbat iradokizun eta ideia utzi zuen seinalatuta bere idatzietan, argitaratu nahiz argitaragabeetan. Hark jasotako pieza batzuk ezagunak zitzaizkigun Arantzazuko artxibotik. Hura hil ondoren, ordea, kanten aldaera berriak eta azterketa-idatzi gehiago aurkitu ahal izan ditugu beraren artxibo pertsonalean. Orain arte ezezagunak zitzaizkigun eskuizkribu horien berri eman nahi izan du txosten honek.

RESUMEN

El franciscano Ignazio Omaetxebarria (1909-1995) se esmeró desde joven y a través de toda su vida –en cuanto otras tareas urgentes se lo permitieron– en la búsqueda y el estudio de las Baladas y Cantares antiguos de Arantzazu. Si bien no pudo a llevar a cabo su proyecto de un análisis amplio y global de los mismos, nos dejó en su escritos, publicados e inéditos, numerosas sugerencias e indicaciones para su clasificación e interpretación histórico-literaria. Bastantes piezas recogidas por él mismo nos eran conocidas en el archivo de Arantzazu. Tras su fallecimiento, entre los materiales manuscritos de su archivo personal han aparecido otras variantes y escritos. En esta reseña se da noticia de estos materiales inéditos.

RÉSUMÉ

Tout jeune et ensuite toute sa vie, le Franciscain Ignazio Omaetxebarria (1909-1995) s'est consacré –lorsque d'autres tâches plus urgentes lui en laissaient le loisir– à la recherche et à l'étude des ballades et des chansons anciennes d'Arantzazu. Bien qu'il n'ait pu mener à bien son projet d'une analyse approfondie et globale de ces pièces, il nous a laissé dans ses écrits, publiés et inédits, de nombreuses suggestions et indications pour leur classement et leur interprétation historico-littéraire. Un certain nombre de pièces recueillies par lui nous étaient connues des archives d'Arantzazu. Après sa mort, dans le matériel manuscrit de ses archives personnelles sont apparus d'autres variantes et commentaires. Cette note rend compte de ce matériel inédit.

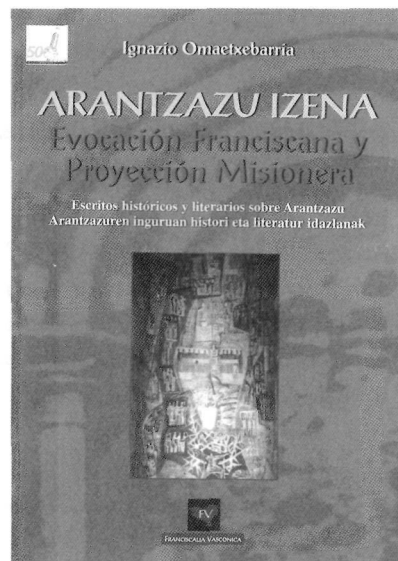
SUMMARY

From his early years and throughout his life, Franciscan Ignazio Omaetxebarria (1909-1995) searched out and studied (other, more pressing duties permitting) the ballads and ancient songs of Arantzazu. Although he never fulfilled his ambition to perform a wide-ranging global analysis of the ballads, in his published and unpublished writings he did leave a wealth of suggestions and indications for their classification and historical and literary interpretation. Although we already knew of many of the songs in the Arantzazu archive Omaetxebarria collected, since his death variants and other texts have appeared in the manuscripts in his personal archive. This short article describes the recently unearthed material.

Ignazio Omaetxebarria duela 16 urte hil zen. Jaiotzako mendeurrena igaro berri dela, egokia izan daiteke haren oroitzapena egiteko, eta aldi berean haren artxibo pertsonalean aurkituriko material interesgarrien berri emateko.

Bagenekien Omaetxebarriak oso barrutik eta sakonetik ezagutzen zuela Arantzazuko Kanta zaharren bilduma; gazte-gaztetatik ibili zela gainera alor horretan sartua. Horien azterketa sistematikoa egiteko asmoa ere urte luzetakoia izan zuen non-bait. Salbatore Mitxelena Arantzazuko Kanta zaharren biltzaileen artean Aritzondo –Omaetxebarria– nabarmentzen du bere *Aboz abo* liburuan, eta horien oihan nahasian “txukuntze-lana” egiteko baimena eskatuz edo, honela dio: “Oni zegokion –Aritzondori–, neri baño, txukuntze-lana; berak aspalditik asia zuanez, eta ortan ain-beste dakianez” (Mitxelena, S., *Idazlan guztiak*, 1984, II. t., 621. or.). 50 urte baino gehiago dira seguruenik Mitxelena hori idatzi zuela. Hogeitabat urte geroago, Bitoriano Gandiagak bazuen itxaropenik Omaetxebarriak eskainiko zigula artean, aspalditik asmotan omen zuen azterketa kritiko zabala: “Koadernu hortaz [“Romances Euskéricos de Aránzazu”] ba omen du lanen bat ere ‘in mente’ behintzat” (“Hiru erromantze eta gorazarre bat”, in *Euskera*, XX, 1975, 301-302 or.).

Bestelako eginkizunetan jarri zuten gizona, eta bere azterlan sistematiko zabal hain “aipatua” burutu gabe hil zitzaigun. Idazlan partzialen bat edo beste argitaratu zuen Omaetxebarriak Arantzazuko (eta Arrateko) baladei buruz; *Arantzazu Izena* liburuan (Arantzazu E.F, 2001) aurki daitezke horiek. Liburu horretan aurki daiteke, baita ere, orduan eskura izan genuen eskuizkribuaren lehen argitalpena –“Leyenda de oro”–; Arantzazuko baladak aztertze eskema eta nolabaiteko metodologia eskaintzen zigun bertan.

Azken aldian, ordea, bestelako material garrantzizkoa agertu da haren artxiboan, Arantzazuko baladen “corpusa” aberatsagoa egiten duena eta Omaetxebarriak berak alor horretan egindako ekarpena eta azterketa-lana hobeto erakusten duena. Azken aurkikuntza horien berri emango dugu hemen, besterik gabe. Iritsiko da unea, Ignazio Omaetxebarriak Arantzazuko Balada eta Kanta zaharrak biltzen, antolatzen, “zuzentzen” eta aztertzen egindako lan osoaren azalpen zabalago eta sakonagoa emateko.

1. Orain arteko bi corpus ezagunak: JK (REA) eta JG bildumak

Orain arte Arantzazuko Kanta zaharrak (baladak edo erromantzeak) aztertu dituztenak *Romances euskéricos de Aránzazu* koadernoan oinarritu izan dira bereziki –geure aldetik JK (*Jatorriko Koaderno*) deitu dugu jatorriko bilduma hori, berorren ondorengo hainbat kopia denetariokoetatik –eskuzko, daktilografiatu eta fotokopietatik (eta fotokopien fotokopietatik) bereiztearren.²

JK koaderno eta liburuarekin batera, ordea, bada Arantzazuko artxiboan beste sorta bat, JG (*Jatorrizko Gehigarria*) deitu duguna. Horren berri bagenekien Bitoriano Gandiagaren eta Antonio Zabalaren bitartez; beraiek baliatu ere egin ziren sorta horretaz. Baina duela urteren batzuetatik hona desagertua da sorta hori Arantzazuko artxiboan; bertako arduradunek ere ez dute horren argibiderik. Horregatik azken aldiko ikertzailereren batzuek ez dute hori ezagutzerik izan.

Zorionez orain dela hiruzpalau urte aurkitu ahal izan dugu sorta horren fotokopia, 1973-1974an egina, Erroman bizi ziren Ignazio Omaetxebarria eta Leonardo Zelaia musikariarentzat egina, eta Valladolidetik bueltan bide nahikoa bihurritz gure eskuetara iritsi zitzaiguna –une honetan digitalizatuta eta katalogatuta dago Arantzazuko artxiboan–.

2. Bestelako kantak eta aldaerak, Arantzazuko bildumetan ez daudenak

Egia da Arantzazuko baladak eta herri literaturako bestelako materialak aztertu dituztenak hango artxibotik kanpoko piezak eta aldaerak ere ezagutu eta baliatu izan dituztela: bereziki R. M. Azkuek bildu eta argitaratuak nahiz argitaratu gabe utzitakoak, J. Karlos Gerrak bildu eta argitaratuak, A. Donostiaren artxibokoak, Aitzolek bildu (eta Antonio Zabalak argitaratuak), etab.; Manuel Lekuonak ere bildu eta argitaratu zuen bat edo beste. Horietako batzuk Arantzazuko bildumetan ere badaude, bigarren eskutik jasoak.

² Igone Etxebarriak REA siglaren bidez izendatu zuen, eta horren deskripzio zabalagoa emana du (ik. *Arantzazuko Balada edo Kanta zaharrak*, 11-17 or.); lehenago Bitoriano Gandiagak ere emana zigun berorren deskripzio laburragoa, baina aski zehatza.

3. OEA: Kanta eta aldaera berriak, azterlanak...

Kode hori eman diogu Omaetxebarriaren Eskuizkribuen Artxiboari, bereziki Arantzazuko baladei dagokiena. Sorta ez da oso handia eta ez guztiz berria, baina bai interesgarria, batez ere bestelako aldaerak erakusten dizkigulako. Bestalde Arantzazuko Kanta zaharrei buruzko azterketa eta saiakera berriak agertu zaizkigu, goian aipaturiko “Leyenda de oro” eta beste osatzera eta zabaltzera datozenak.

Geure aldetik Omaetxebarriaren artxiboko alor honetako eskuizkribu eta daktilografiatutako dokumentu guztiak bateratu, ordenatu eta zembakitu egin ditugu. Hiru motatako materialak dauzkagu, beraz:

1. *Omaetxebarriaren beraren azterketa kritikoak* (1-12 dokumentuak): a) orokorrak batzuk (sailkapen-eskemak, kronologi saioak; b) espezifikoak besteak (zenbait balada-piezaren azterketa-zirriborroak).

2. *Dozenatik gora balada- edo kanta-aldaera*, berak jasoak edo besteren batek jaso eta beraren eskuetan jarriak (13-25 dokumentuak):

Horietan badira kanta berriak eta baita lehendik Arantzazuko artxiboan daudenen aldaera berriak ere. Denak dira orain arte argitaratu gabeak. Denak dira Arantzazuri buruzkoak, Arrateri buruzko bi izan ezik, Joan San Martinek jaso eta, daktilografiatuta, Omaetxebarriaren eskuetan utzitakoak.

Hona hemen denen zerrenda, Omaetxebarriak berak erantsitako iturri-indikazio eta guzti:

- 13) *Aizkorriko kurtzeko* (“De unos papeles viejos de Aránzazu, sin indicación ninguna”) (*kaligr.*: Omaetxebarria).
- 14) *Ardizaintxue, pastoretxue* (“De Pedro Zarrandicoechea Omaechevarria, Lumo, 79 años”). (Doinuarekin; *kaligr.*: Omaetxebarria).
- 15) *Birjiña Amaren beloa* (hiru aldaera) (“Lizarralde, *Andra Mari. Bizkaia*; María Lizarraga, 73 urte 1956an, Etxarri-Larraun”) (*kaligr.*: Omaetxebarria).
- 16) *Artzai Rodrigo Baltategiko* (Iturriaren oharrik gabe; *kaligr.*: Omaetxebarria).
- 17) *Birjiña Amaren bezpera da-ta* (“Martin Sans Ganboa, de 70 años, marzo 1956, Lacunza”) (*kaligrafia*: Omaetxebarria).
- 18) *Birjiña Amaren bezpera da-ta* (“Maria Lizarraga, 73 urte, 1956an, Etxarri-Larraun-Naparroa”) (Julian Alustizak jaso).

- 19) *Birjinearen gaba da gaur da* (“De Juliana Aurrekoetxea, de Mendata”) (doinuarekin) (kaligrafia ezezaguna). –Dokumentu honetan bada hasiera bereko beste aldaera bat, Azkueren CPVtik jasoa–.
- 20) — *Birjiñearen gaba dogu-ta* (doinuarekin; *kaligr.*: Omaetxebarria; iturriaren oharrik gabe).
- *BArantzazura bidea luze* (doinuarekin; *kaligr.*: Omaetxebarria; iturriaren oharrik gabe).
- *Izar eder bat ateratzen da* (doinuarekin; *kaligr.*: Omaetxebarria, iturriaren oharrik gabe).
- *Armaillaetan altuan dago* (doinuarekin; *kaligrafia*: Omaetxebarria; iturriaren oharrik ez).
- 21) *Eguna zala ta eguna zala* (*kaligr.*: Omaetxebarria, iturriaren oharrik gabe).
- 22) *Izar eder bat ateratzen da* (“Martina Sanz Ganboa, 71 años”) (*kaligr.*: Omaetxebarria).
- 23) *Izar eder bat argitu zan-da* (Iturriaren oharrik gabe; *kaligr.*: Omaetxebarria).
- 24) *Zure ardiak ongi dabilta* (“Maria Lizarraga 73 urte, 1956an, Etxarri-Larraun, Naparroa”) (Julian Alustizak jaso).
- 25) — *Guazen Arrate-ra* (Joan San Martin; daktilografiatua).
— *Arrate-ko zelaiko* (Joan San Martin; daktilografiatua).

3. R. M. Azkueren *Cancionero Popular Vasco* (CPV)tik kopiatuak. Lehendik ere baziren Arantzazuko bildumetan horrelakoak, batzuk Omaetxebarriak berak kopiatuak; baina OEA-koak ez daude lehendik kopiatuak. Garbi dago CPV-ren azterketa sistematikoa eta erabatekoa egin zuela Omaetxebarriak, Arantzazuren izena ageri zuten edota Arantzazurekin nolabaiteko zerikusirik zeukatenak denak biltzeko. Oso ondo ezagutu zuen hark Azkueren bilduma erraldoia.

Honako hauek kopiatu zituen CPV-tik –iturriaren indikazioak berak emandakoak utzi ditugu; garbi dago Azkueren obraren lehen ediziotik ari dela, eta ez Gran Enciclopedia Vasca-k egindakotik, 1968–; hauetako batzuk Antonio Zaballak eta Igone Etxebarriak ere argitaratuak dituzte, zuzenean Azkuerenetik hartuta.

- 26) — *Agostuaren amaboskarren* (“Dominga Aboitiz, Gabika, B.; Canc. Azk. X, I (806), n. 12”).
— *Agostuaren amaboskarren* (“Eusebia Altamira, Ibarruri, B, ib., n. 13”).

- *Agostuaren amaboskarren* (“Gabriela Agirrebengoa, Uribarri, Oñate, ib. n. 13-14”).
- 27) *Aitak artajorrara agindu ezker* (“Mª Francisca Malkorra, Oreja, G; Azkue III, 8”).
- 28) *Arantzazura egin dut promes* (“De Lakuntza y Arbizu, AN, Maria Aldasoro, Canc. Azk., X, 15, 820”).
- 29) *Birjiña Amaren bezpera da ta* (“De Juliana Echarri, de Echarri, Larraun, AN; Canc. Azk., X, n. 24, 829, n. 49, 961”).
- 30) *Birjiña Amaren bezpera da-ta* (“Larraun AN, Canc. Azk. VII, 22”).??
- 31) *Eguna zala, eguna zala* (“Mª Juana Altzibar, de Ajanguiz, Canc. Azk. V, 38-39”).
- 32) *Ia dirade irurogei urte* (“Canc. Azkue VIII, n. 39, 634, de Crisóstoma Bengoetxea, de Lequeitio”).
- 33) *Izar ederrak argi eiten dau* (“Vicenta Pujana, Aramayona, A, Canc. Azk. X, 46, 851”).
- 34) *Izotzetan, elurretan* (“Mª Martina Goikoeche, Urdiain, AN, Canc. Azk. XI, 51, 962”).
- 35) *Trinidadetak eta Kopo Kristoak* (“Azkue X, 100, 905, de Josefa Ignacia Pozueta, Olazagutia, AN”).

4. Ignazio Omaetxebarriaren ekarpen osoa ikusteko

Bitariko balioa du Omaetxebarriaren artxibo honek: Batetik, berak eskaintzen dizkigun azterketa saioek argibide eta ibilbide berriak eskain ditzakete Arantzazuko baladak hobeto ezagutu eta aztertzeko ahaleginean; bestalde, hark bildu edota kopiaturiko materialek Arantzazuko baladen hirugarren *corpus* modukoa osatzen dute; ez aurreko biak –JK (REA) koaderno nagusia eta JG osagarria– bezain ugaria eta garrantzizkoa, baina bai ikertzaileek eta editoreek kontu handitan hartzea.

Horren berri jakiteak, berriz, Ignazio Omaetxebarriak Arantzazuko Balada edo Kanta zaharren alorrean egindako lan guztia eta ekarpen osoa ikusteko bidea irekitzen digu. Kanta zaharrak –Arantzazukoak eta baita Arratekoak ere– biltzen, kopiatzen, ordenatzen, sailkatzen eta aztertzen egin zuen lana uste baino askoz handiagoa izan zen, zalantzarik gabe, horien azterketa sistematikoa burutzera heldu izan ez arren. JK (REA) koadernoan bertan pieza asko dira Omaetxebarriak bildu edota kopiatutakoak; bestalde, beraren oharrez eta “zuzenketez” betea dago koadernoan.

Egokia litzateke haren ekarpenaren ikuspegi osoa edukitzea. Eta merezia du berak horrelako azterlana, bere jaiotzako mendeurren honetan.